
Paulina de los Reyes

I skärningspunkten mellan genus och etnicitet

Ett ekonomiskt historiskt perspektiv på invandrarkvinnor i svenskt arbetsliv

Artikeln¹ analyserar invandrarkvinnors ställning på den svenska arbetsmarknaden i ljuset av deras roll som arbetskraft och utifrån de uppfattningar och föreställningar som genom åren har gjort dem till en särskild kategori inom arbetskraften. En viktig fråga i detta sammanhang är hur en bild av invandrarkvinnor som problem har vuxit fram. Vi kan se arbetsmarknadens utveckling under efterkrigstiden som den arena där såväl en könsuppdelning som en etnisk differentiering av arbetskraften spelats upp och institutionaliserats. Utgångspunkten är att ett historiskt perspektiv är nödvändigt för att förstå denna process, och även för att komma ifrån strukturella och kulturalistiska förklaringar till invandrarkvinnors svåra situation på dagens arbetsmarknad.

Inledning

Att vara kvinna och invandrare i Sverige är att vistas i ett vetenskapligt ingenmansland, bortom kvinno- och genusforskningens ambitioner att synliggöra kvinnors arbete och levnadsvillkor och så gott som ignorerad av den traditionella invandrarforskningen. Kunskapen om hur livet och arbetet gestaltar sig för dem som inte är födda i Sverige och dessutom är kvinnor är fragmentarisk

och saknar ofta ett historiskt perspektiv. Samtidigt ser vi att en bild av ”invandrarkvinnan” som ett socialt problem, nedtyngd av sin kultur och av sina traditioner och dömd att marginaliseras från arbete och från samhälle har vuxit fram och etablerats genom åren. Många forskare har påpekat det felaktiga i denna bild och hävdar att just dessa stereotypa föreställningar och schabloner bidrar till diskriminering och margina-

Paulina de los Reyes är fil dr och forskar om genus och etnicitet vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet.

1. Jag vill tacka mina kollegor från högre seminariet vid ekonomisk-historiska institutionen i Uppsala som läste och kommenterade denna artikel. Jag är även tacksam för synpunkter på tidigare utkast från Wuokko Knocke, Lars Magnusson, Eskil Wadensjö, Mats Essemyr och Ariel González.

lisering av invandrade kvinnor (Knocke 1991, Ålund 1991, Ålund & Karlsson 1996). Man har också framhållit svårigheterna att generalisera om en grupp som är så pass heterogen i fråga om nationalitet, kultur, utbildning, erfarenhet, ålder osv. Schablonbilderna av invandrarkvinnor har dessvärre visat sig vara seglivade och fått ny kraft i en situation av ökad arbetslöshet och instabilitet på arbetsmarknaden.

Diskussionen om invandrare på arbetsmarknaden har dominerats av ett problem-perspektiv som utgår antingen från strukturella förändringar i den svenska ekonomin eller fokuserar på kulturella olikheter mellan invandrare och majoritetsbefolkningen. Strukturella förklaringar till invandrarernas svåra situation på arbetsmarknaden lyfter fram aspekter som rationaliseringar inom industrin och inom den offentliga sektorn vilket medför att många s k ingångsjobb försvinner och att kompetenskraven ändrar karaktär. Såväl organisatoriska förändringar som teknisk utveckling har ökat kraven på kunskaper och ansvarstagande även längre ner i arbetsorganisationen. Kompetenskraven blir också större pga den höga arbetslösheten och den relativt goda tillgången på utbildad arbetskraft. Att invandrare blir särskilt drabbade av strukturella förändringar i ekonomin brukar förklaras med hänvisningar till kulturella drag som gör dem till en mindre kvalificerad arbetskraft. Begrepp som "social kompetens", "kulturellt avstånd", och "Sverigespecifika" kunskaper används ofta i syfte att betona dessa "kulturella handikapp" (Ohlsson & Lundh 1994, Bromé & Bäcklund 1998).

Både strukturella förklaringar och analyser som utgår från invandrarernas "kulturella olikhet" grundar sig på ett implicit antagande om invandrare som en homogen grupp med låga yrkeskvalifikationer och

med föga eller ingen utvecklingspotential. Men när kvinnor och män från olika länder, med goda språkkunskaper, svensk utbildning och svensk arbetslivserfarenhet utestängs från arbetsmarknaden behövs även andra förklaringar. Att Sverige i internationella jämförelser visar sig vara bland de länder där skillnader i arbetskraftsdeltagande är störst mellan landets medborgare och utomeuropeiska invandrare (Wadensjö 1997a) tyder på att dessa förklaringar, åtminstone till en del, bör sökas på den svenska arbetsmarknadens funktionssätt och särskilt på invandrarstatusens betydelse för en uppdelning och rangordning av arbetskraften. Arbetsmarknadens funktionssätt är från detta perspektiv inte en fråga som kan reduceras till vare sig aktörernas handlingar eller till strukturella faktorer, utan en process som även inbegriper den institutionella ramen där såväl individuella val som den ekonomiska utvecklingen äger rum. Detta innebär inte minst etablerade uppfattningar, föreställningar och värderingar som bygger på människors könstillhörighet och invandrarstatus. Därför kan varken invandrarernas "kulturella bakgrund" eller ekonomiska förändringar ge en tillfredsställande förklaring till invandrarkvinnornas särställning. Vi bör även vända blicken mot de mekanismer, regler, värderingar och normer som gör invandrarkvinnor och män till särskilda kategorier inom arbetskraften. Detta väcker frågan om hur föreställningar och värderingar om invandrare uppstår, bevaras och återskapas i och genom arbetet. Det handlar med andra ord om den process varigenom sociala identiteter konstrueras, legitimeras och till och med blir en naturlig indelningsgrund i samhället och i arbetslivet. En ekonomisk historisk belysning av invandrarkvinnors ställning på den svenska arbetsmarknaden är därför nödvändig för

att förstå hur genus och invandrarstatus har samverkat till att göra invandrade kvinnor till en särskild kategori inom arbetskraften.

Historiska studier av genus och etnicitet har ingen lång tradition att falla tillbaka på, men däremot spännande inspirationskällor bland en rad olika discipliner och teoretiska inriktningar. Från ett övergripande ekonomiskt historiskt perspektiv har Hobsbawms arbete om nationalism vidgat vår förståelse för etniciteten som ett historiskt determinerat fenomen i nationalstaternas formeringsfas (Hobsbawm 1994). I Hobsbawms tolkning är etniciteten mer instrumentell än naturgiven och därför blir nutida strävanden efter etnisk homogenitet otidsenliga och bakåtsträvande. Svenska historiker har följt i detta spår när de analyserar hur invandrare görs till främlingar under efterkrigstiden. I likhet med Wallenstein och Balibar som hävdar att "*C'est l'ethnicisation des majorités qui a prévalu sur celle des minorités*" (Wallenstein & Balibar 1988, s 20), ser Tydén och Svanberg (1994) uppkomsten av en svensk nationell identitet och invandrararnas förfrämlingande som två relaterade och näraliggande processer. Föreställningen om en homogen svensk kultur som kvalitativt annorlunda "invandrararnas kultur" bygger således på socialt konstruerade stereotyper som inte ger utrymme för variationer och mångfald inom respektive grupp. Etnicitetens sociala konstruktion och dess koppling till en segregerad integration i arbetslivet och på arbetsmarknaden har uppmärksamats alltmer inom sociologisk forskning under de senaste åren (Rudolf & Morokvasic 1993, Schierup & Paulsson 1994, Solomos & Wrench 1993). Denna nya tolkning är inte bara ett steg bort från statiska uppfattningar om etnicitet och kultur utan ger också utrymme för ett maktperspektiv, inte minst när det gäller makten att göra

social och ekonomisk ojämlikhet till en fråga om etniska och kulturella skillnader. Inom genusforskningen, där kritiken mot essentialism har varit omfattande, har diskussionen kommit att fokusera på socialt konstruerade skillnader som uttryck för maktrelationer mellan kvinnor och män (Baron 1991, Allen & Macey 1994). Arbetsdelningens betydelse för konstruktionen av manlighet och kvinnlighet har varit ett viktigt forskningsfält för genushistoriker i Sverige och Nordeuropa (Göransson 1991).

Av såväl etnicitetsforskning som genusforskning kan man dra slutsatsen att sociala identiteter skapas i specifika, historiskt bestämda processer och därför varken är naturgivna eller eviga. Det är också i konkreta historiska exempel som vi kan analysera hur genus och etnicitet som strukturerande principer formar individers handlingar och identiteter. Ytterligare en viktig insikt är diskursens betydelse för att definiera sociala identiteter och för att strukturera maktrelationer i samhället. Begrepp och kategoriseringar är inte enbart till för att beskriva den sociala verkligheten utan även, och framför allt, instrument för att skapa, cementera och legitimera en hierarkisk ordning (Fraser 1992). Följaktligen bör en historisk analys av invandrarkvinnors ställning på den svenska arbetsmarknaden inte bara ta fasta på kvinnornas konkreta situation som arbetskraft, utan även inkludera uppfattningar, värderingar och föreställningar som forskningen och myndigheter förmedlar om denna grupp.

En historisk analys av invandrarskapets sociala konstruktion i efterkrigstidens Sverige går långt utöver det som är möjligt att behandla här. Min avsikt är först och främst att fästa uppmärksamheten på invandrarkvinnorna i det svenska arbetslivet och deras roll som arbetskraft. Jag vill även diskutera hur

invandrarkvinnor definieras i förhållandet till andra grupper inom arbetskraften och vilka konsekvenser som detta medför för förståelsen av hur genus och etnicitet strukturerar relationerna på arbetsmarknaden. Utifrån en genomgång av tidigare forskning och empiriskt material kommer jag att belysa generella drag i invandrarkvinnors lönearbete och diskutera vilka kopplingar som finns till den bild av invandrarkvinnor som offentligen förmedlats genom åren. Min utgångspunkt är att ett historiskt perspektiv är nödvändigt för att förstå hur uppfattningar om kön och etnicitet etableras och legitimerar uppdelningen på den svenska arbetsmarknaden.

Invandrare – en könlös kategori? Arbetskraftsinvandringen 1945–60

Invandrarnas roll som arbetskraft och invandringens effekter på samhällsekonomin har väckt intresse bland forskarna inom olika discipliner under de senaste åren. Men oavsett om analyserna avser förändringar i invandringens sammansättning eller invandrarnas situation på arbetsmarknaden, är det oftast invandrar mannen som står i fokus.² Invandrar mannen som representant för hela invandrarkollektivet är något vi återfinner i såväl vetenskapliga framställningar som i det offentliga samtalet. Men trots att vi saknar en samlad bild av hur invandrarkvinnornas arbetsmarknad ser ut och hur den har förändrats över tiden, finns det uppgifter som vittnar både om ett aktivt arbetskraftsdeltagande och om arbetsvillkor som skiljer sig från såväl svenska kvinnor som invandrar män. Detta framkommer särskilt vid en historisk genomgång av arbetskraftsinvandringen.

Den ekonomiska expansion som följde på krigsslutet 1945 medförde stora kvalitativa och kvantitativa förändringar på den

svenska arbetsmarknaden, inte minst beträffande de föreskrifter som reglerade utländska medborgares rätt att vistas och arbeta i Sverige. En anledning till detta var arbetskraftsbristen som hotade att bli en flaskhals för den ekonomiska expansionen i landet. Arbetskraftsinvandring sågs i detta sammanhang som en lämplig utväg, särskilt med hänsyn till arbetskraftsöverskottet i andra europeiska länder. Enligt Nelhans vägrade arbetsmarknadsskäl tungt när Sverige tog emot flyktingar efter kriget:

Invandringen borde anpassas till de arbetsmarknadspolitiska krav som efterkrigstiden skulle komma att ställa. Inom ramen av dessa skulle Sverige vara berett att ta emot flyktingar (Nelhans 1973, s 12).

Horgby (1996) ser ett trendbrott när det gamla stränga skyddet av den svenska arbetsmarknaden ersätts med en selektiv invandringspolitik inriktad på att rekrytera färdigutbildade arbetare. En aktiv rekrytering av utländsk arbetskraft påbörjades redan i slutet på 1940-talet. Ytterligare steg i denna riktning var liberaliseringen av utlänningsslagstiftningen och skapandet av en gemensam nordisk arbetsmarknad 1954.

I litteraturen är invandrarkvinnors frånavaro mer regel än undantag. Det är mest tillfälligtvis och i förbigående som man skymtar att det faktiskt också förekom kvinnor bland den utländska arbetskraften. Utlänningsslagen 1954 är formulerad utifrån en manlig person, hans arbetskraft, hans insats på arbetsmarknaden och även hans behov

2. Invandrade kvinnors arbetsituation har behandlats främst från ett sociologisk perspektiv. Se Knocke (1993 och 1994). Se även Knocke (1986). Aleksandra Ålund har också publicerat en rad studier om invandrarkvinnors villkor i Sverige. Se t ex Ålund (1985 och 1991).

av sysselsättning för sin och sin familjs försörjning (Nelhans 1973). Från det perspektivet är det inte förvånande att den tidiga arbetskraftsinvandringen har kommit att kopplas till industriarbetet, särskilt inom verkstadsindustrin, och till de näringsgrenar som sysselsatte flest manliga invandrare. Ekonomihistorikerna Lundh och Ohlsson ger följande karakterisering av arbetskraftsinvandrarerna:

Frånsett de flyktingar som kom direkt efter kriget, var det under perioden 1946–1958 i stor utsträckning yrkesarbetare som invandrade. Detta berodde på att det var brist på yrkesarbetare inom det svenska näringslivet (...). I viss mån kan invandringen under denna period karakteriseras som en specialistinvandring, i vilken det förutom yrkesarbetare också fanns förhållandevis många tekniker, ingenjörer och civilingenjörer. Flertalet av dessa specialister fick anställning antingen inom verkstadsindustrin eller inom byggnadsbranschen. Men också hotell- och restaurangbranschen rekryterade yrkesutbildade kockar, hovmästare och servitörer utomlands under denna period (Ohlsson & Lundh 1994, ss 144–145).

Det finns dock anledning att ifrågasätta om denna bild, som främst utgår från manliga invandrades roll inom industrin, ger en rättvis beskrivning av kvinnornas arbetsförhållanden och följaktligen av invandrarkollektivet som helhet. En genomgång av statistiken visar att det har funnits en stor andel kvinnor bland alla nyinflyttade till Sverige under denna period. *Tabell 1* visar andelen kvinnor respektive män bland immigranter under perioden 1946–65.

Som framgår av tabellen var kvinnor i majoritet bland de nyinflyttade fram till 1955. Invandringen från t ex Norge, Finland och Tyskland bestod till övervägande del av kvinnor. Uppgifter om åldersstruktur och civilstånd visar att majoriteten av dessa kvinnor var i arbetsför ålder och att många av dem var ogifta, skilda eller änkor, dvs bero-

Tabell 1. Immigration i åldersgruppen 18–55 år till Sverige 1946–65. (Källa: SOS Befolkningsrörelser 1945–60. Befolkningsförändringar 1960–65.)

år	andel kvinnor (årligt medeltal i procent)
1946–50	55
1951–55	54
1956–60	47
1961–65	41

ende av sitt eget arbete för att försörja sig (SOS Befolkningsrörelser 1945–55). Även i statistiken över arbetsanmälda utlänningar finner vi anledning att lyfta fram kvinnornas arbetsinsats och att söka oss bortom den manliga normen bland arbetskraftsinvandrare.³ Det är därför minst sagt en paradox, att trots att majoriteten av alla nyinflyttade var kvinnor som i stor utsträckning var i arbetskraften, så definieras invandringen efter kriget med manliga invandrare som mått.

Vilka arbetsmöjligheter fanns för invandrade kvinnor under 1950-talet? Trots att vi saknar en enhetlig bild av invandrarkvinnornas arbete, finns uppgifter som visar att de ofta återfanns inom andra sektorer av arbetsmarknaden än svenska kvinnor och invandarmän. Medan en ökande andel svenska kvinnor sökte sig till tjänstemannayrken eller arbetade som affärspersonal, var invandrade kvinnor ofta sysselsatta inom industrin, särskilt inom livsmedel, textil och beklädnadsindustrin, husligt arbete och inom handeln. Under 1950-talet kan vi även se en ökande andel kvinnor sysselsatta inom vården. Invandrarkvinnors arbets-

3. Arbetsmarknadsstyrelsens statistik över arbetsanmälda utlänningar i Sociala Meddelanden 1947–50. Siffrorna bör dock betraktas med stor försiktighet. Som Wadensjö (1973) har påpekat, reviderades inte registren tillräckligt ofta vilket resulterade i en överskattning av det totala antalet arbetsanmälda.

mönster skilde sig även från invandrar-männens, som ofta var sysselsatta inom metallindustrin och malmbrytning samt även i mindre utsträckning arbetade inom sjöfart och hotell- och restaurang. Yrkes-spridningen bland kvinnor var mycket större än bland män som till övervägande del återfanns inom industrin (Sociala Meddelanden, Periodiska översikter 1950–59). Från ett längre tidsperspektiv kan man även notera att män koncentrerades till de mest expansiva industribranscherna, som t ex verkstadsindustrin, medan kvinnorna anställdes inom de mest stagnerande grenarna. En viktig fråga är hur man kan tolka dessa skillnader och vilka följder de har medfört för en fortsatt stratifiering av arbetskraften.

Lönesskillnader mellan olika näringsgre-nar är enligt Ohlsson (1975) förklaringen till varför invandrarkvinnor fann en ”arbets-nisch” i efterkrigstidens Sverige men detta förklarar inte varför just invandrarkvinnor hamnade i de lägst betalda och sämst an-sedda yrkena. Husligt arbete t ex, där efter-frågan på arbetskraft var stor under 1940- och 50-talen, föreföll vara ett självklart yrke för invandrarkvinnor:

Kvinnorna, särskilt de judiska, kunde bered-
as arbete i hushåll, där det rådde stor brist
på arbetskraft. För vetenskapsmän ordnades
anställningar vid vetenskapliga institutioner.
Andra intellektuella sysselsattes med arkiv-
arbeten. En betydande del av ungdomar fick
yrkesutbildning” (Nelhans 1973, s 43).

Historikern Lars Olsson påpekar att:

Flyktingar och repatriandi sågs som en arbets-
kraftsreserv inom områden dit man inte lyckats
rekrytera tillräckligt många svenska arbetare och
arbeterskor (...) De placerades ofta inom om-
råden som traditionellt varit lågavlönade och
relativt okvalificerade kvinnoarbeten, även om
den etablerade könsarbetsdelningen på många
håll, som inom t ex jordbruket, höll på att bry-
tas upp (Olsson 1995, s 151).

Redan före krigslutet kan vi se att både etni-
citet och genus kom att kopplas med okva-
lificerade yrken och arbetsuppgifter som
majoritetsbefolkningen inte ville ha.

Under efterkrigstiden anställdes många
tyska och danska kvinnor som hembiträden
eller barnflickor. Danska kvinnor, som till-
hörde den gemensamma nordiska arbets-
marknaden, hade inga formella hinder för
att arbeta i Sverige efter 1954, och kunde an-
vända hembiträdesjobb som inträdesport till
den svenska arbetsmarknaden. Tyska kvinnor,
som rekryterades som arbetskraft redan 1948,
fick däremot arbeta under andra villkor:

Rekryteringen av unga kvinnor från Väst-
tyskland kulminerade emellertid vid mitten av
50-talet. Bl a överfördes då ca 10 000 tyska kvin-
nor till Sverige. Dessa fick förbinda sig att ar-
beta som hembiträde i ett år, innan de kunde
söka nytt arbete i Sverige (Ohlsson 1975, s 83).

Arbetsbristen inom husligt arbete var en
anledning till att yrken undantogs från kra-
vet på arbetstillstånd redan under kriget.
Först efter ett års anställning som hembit-
träde kunde man få arbetstillstånd utan
yrkesbegränsning (Nelhans 1973). Arbets-
nischer för invandrarkvinnor skapades alltså
inte bara genom marknadsmekanismer. Sta-
ten spelade även en viktig roll i och med att
uppdelningen i olika kategorier av arbetare
sanktionerades av den dåvarande lagstift-
ningen. Husligt arbete var ett utpräglat
kvinnoyrke samtidigt som tillträdet till den
svenska arbetsmarknaden var begränsad för
utländska medborgare. Vi kan se att två
principer, den ena formell och med stöd i
utlänningslagstiftning och den andra infor-
mell och baserad på en könsegregerad ar-
betsmarknad, samverkar för att definiera
villkoren för tillträdet till arbetsmarknaden.

Som framgått ovan var husligt arbete en
vanlig inträdesport till arbetslivet för många
invandrade kvinnor. En intressant fråga i

detta sammanhang är om och på vilket sätt invandrarkvinnors arbete sammanföll med svenska kvinnors förvärsarbete. Framväxten av den offentliga sektorn och överföring av en del av det reproduktiva arbetet från hemmet till offentlig regi genomfördes knappast över en natt. 1950-talets skenbara stabilitet ter sig bedräglig i ljuset av strukturomvandlingen inom industrin och ofullbordade välfärdsreformer. Vilka möjligheter fanns för yrkesarbetande kvinnor att kombinera hemarbetet och yrkeslivet? Gunhild Kyle ger ett vittnesmål om detta när hon berättar om sina egna erfarenheter som mor och yrkeskvinna i slutet på 1950-talet:

1957 föddes min dotter. Då var det fullständigt omöjligt att få dagis, det fanns överhuvudtaget inte. Då fick jag hanka mig fram med praktikanter och med mormor och med en och annan tyska (Kyle 1979, s 257).

Trots att kunskapen om svenska kvinnors arbetsmönster har ökat under de senaste åren, har ”tyskans” arbetsinsats förblivit osynlig än idag.

Skillnader mellan invandrarkvinnors och svenska kvinnors arbete under 1950-talet påminner om den duala arbetsmarknaden för kvinnor som har varit typisk för bl a Latinamerika, där yrkesarbetande kvinnor anlitar hembiträden och barnflickor för att sköta det reproduktiva arbetet i hemmet (de los Reyes 1997b). I ”pigdebattens” kölvatten kan det vara intressant att närmare undersöka hur kön och nationalitet präglade hembiträdesjobben i 1950-talets Sverige. Den period då invandrade kvinnor måste ta hembiträdesjobb för att komma in på den svenska arbetsmarknaden var förhållandevis kort, men oavsett detta är det signifikativt att konstatera att då, på 1950-talet liksom nu på 1990-talet, var det accepterat att hänvisa människor till vissa typer av jobb främst på grund av deras kön och deras invandrarstatus.

Fluktuationerna i efterfrågan på invandrararbetskraft under 1950-talet bar tydliga spår av strukturomvandlingen inom industrin och framväxten av den offentliga sektorn. En process som innebar stora förändringar i arbetskraftens sammansättning och en omstrukturering av det samhälleliga arbetet utifrån såväl genus som invandrarstatus. Denna tendens blir ännu tydligare under 1960-talet då de nya generationernas ointresse för lågbetalda industrijobb, mer än ökningen av efterfrågan på arbetskraft, gör den etniska uppdelningen av arbetskraften än mer uppenbar.

Vid den givna lönestrukturen har allt fler av de unga, som i regel har en betydligt högre utbildning än de äldre, valt att arbeta inom andra sektorer än industrin. Industrin har därför tenderat att få efterfrågeöverskott på arbetskraft under hela 1960-talet och en del av detta efterfrågeöverskott har täckts av invandrad arbetskraft. Man har haft en liknande utveckling inom vissa delar av service-sektorn (restaurangarbete, städarbete) (SOU: 1974:29, s 412).

Invandrarernas situation på arbetsmarknaden bör följaktligen analyseras inte bara i ljuset av förändringar på efterfrågesidan, dvs vilka arbeten som har varit tillgängliga för utländska medborgare, utan också utifrån hur olika arbeten värderas och hur en rangordning inom arbetskraften uppstår och bevaras. Enligt Knocke är just denna primära, och uteslutande, roll som reservarbetskraft en anledning till att invandrare betraktas som kön och historielösa:

De är varken kvinnor eller män och framstår som om vore de från ingenstans, vilket kommit att reducera dem till blott och bart deras funktion på arbetsmarknaden (Knocke 1991, s 8).

Könstillhörigheten får därmed en underordnad betydelse i förhållandet till invandrarstatusen.

Vilka konsekvenser har detta medfört för invandrarkvinnors och mäns ställning på arbetsmarknaden? Arbetsdelningen under det svenska 1950-talet var inte könsneutral vilket avspeglade sig dels i separeringen av det produktiva och reproduktiva arbetet, dels i klart definierade kvinno- och mansyrken (Karlsson & Wikander 1985, Jonung 1993). Situationen som supplementär arbetskraft öppnade följaktligen vägen både för att knytas till traditionella kvinno- eller mansyrken och för att överskrida etablerade könsbarriärer. En följd av detta blev att invandrarkvinnor var överrepresenterade inom typiska mansyrken och att fler invandarmän än svenska män jobbade inom typiska kvinnoyrken (Sociala Meddelanden 1959, Jonung 1982). Men oavsett om kvinnorna anställdes i traditionella kvinnoyrken eller inom mansdominerade arbeten förblev deras arbetsinsatser osedda på grund av den manliga normen på arbetsmarknaden. Som Anthias (1993) har påpekat är invandrarkvinnor underordnade två skilda genusordningar, dels den från den egna gruppen dels majoritetssamhällets. Därför kan man konstatera att även om invandrarstatusen gjorde de utländska arbetarna könlösa, var det den manliga hegemonin på den svenska arbetsmarknaden som gjorde invandrarkvinnor osynliga.

Ett historiskt perspektiv på invandrarkvinnors arbete avslöjar arbetsmarknadens centrala roll för att befästa en uppdelning av arbetskraften på basis av kön och nationalitet. Vi kan se att båda principerna samverkar till att osynliggöra invandrarkvinnors arbetskraftsdeltagande. Bilden av den manliga industriarbetaren inom verkstadsindustrin kommer till under en period då den manliga hegemonin på arbetsmarknaden knappast kunde ifrågasättas. Från ett genushistoriskt perspektiv är det dock berättigt

att lyfta fram invandrarkvinnornas roll, inte minst under en övergångsperiod då den offentliga sektorn är under utbyggnad.

Att arbetskraftsinvandrarna i första hand har kommit att identifieras med män är kanske inte något att förvånas över under en period då arbetsmarknaden som helhet präglades av en manlig norm och av ett manligt ideal. Men vad händer sedan, när lönearbete blir allt vanligare och normen för det nya svenska kvinnoidealet?

Kvinnor eller invandrare?

Efterkrigstiden var den period då svenska kvinnor gav sig ut på arbetsmarknaden. Visserligen var förvärvsarbete bland ogifta kvinnor vanligt redan före kriget, men det var först under 1960-talet som arbetet utanför hemmet blev regel även bland gifta kvinnor med barn (Kyle 1979). Även på ett normativt plan ersätts hemmafruidealet med den yrkesarbetande kvinnan och staten griper in för att underlätta kvinnors inträde till arbetsmarknaden. Kvinnors lönearbete var en förutsättning för den expanderade välfärdssektorn och därför blev institutionella förändringar såsom avskaffandet av särskilda kvinnolöner, utbyggnaden av barnomsorgen och införandet av särbeskattning nödvändiga villkor för att öka kvinnors förvärvsarbete. Yvonne Hirdman (1994) analyserar denna process i termer av ett förändrat genuskontrakt, dvs av den samhälleliga normen för vad som är kvinnligt och manligt men också för hur kvinnor och män ska förhålla sig till varandra i vardagen och i samhället. Åren mellan 1960 och 1976 karakteriseras av Hirdman som den period då ett husmoderskontrakt ersätts av ett jämställdhetskontrakt. Från ett genushistoriskt perspektiv är det relevant att diskutera på vilket sätt uppkomsten av det

nya kvinnoidealet med lönearbetet som norm påverkades av invandringen och av en etniskt sammansatt arbetsstyrka.

Kvinnors arbete utanför hemmet har inte varit okontroversiellt. Frågan hade varit föremål för debatt redan före kriget, bl a av Alva och Gunnar Myrdal i "Kris i befolkningsfrågan", men det var först inför perspektivet av en ökande invandring under 1960-talet som behovet av särskilda åtgärder för att underlätta gifta kvinnors arbete utanför hemmet aktualiserades (Kyle 1979). Däremot kom invandringen som lösning på arbetskraftsbristen att ifrågasättas alltmer efter mitten av 1960-talet. Från fackförningshåll förordades istället en ökad användning av inhemsk arbetskraft, i första hand kvinnor men även äldre och handikappade. Valet mellan fortsatt invandring och en ökad användning av gifta kvinnors arbetskraft resulterade i att arbetskraftsinvandringen reglerades 1967 för att upphöra nästan helt efter 1972. En lagändring fastställde att endast personer som hade arbete och bostad ordnade innan inresan till Sverige kunde beviljas arbetstillstånd. Fackförningsrörelsen var en pådrivande kraft för begränsningar av arbetskraftsinvandringen. Man fruktade att invandrarna riskerade att bli en permanent låglönegrupp och ett hinder för strukturomvandlingen i landet. Ytterligare en anledning var att skillnaderna mellan svenskarnas och invandrarnas arbetsvillkor var så stora att de hotade att splittra arbetarrörelsen (Hammar 1988, Lundh 1995). Med tanke på att fackets uttalade mål hade varit att ge den invandrade arbetskraften lika villkor och rättigheter som svenska arbetare kan detta inte betraktas som någonting annat än som ett misslyckande.

Att inför valet mellan kvinnor och invandrare prioritera kvinnor som arbetskraft har enligt Kyle haft stor betydelse för kvin-

nornas arbetsvillkor. För det första genom att samhället tagit ansvar för att undanröja hindren för den kvinnliga arbetskraften genom bl a utbyggnad av barnomsorg samt sociala och skattepolitiska åtgärder. För det andra kom kvinnorna att omfattas av den solidariska lönepolitiken och därmed blev systemet "lika lön för lika arbete" en naturlig del av den nya arbetsmarknadspolitik. Om vi återgår till Hirdmans kontraktsbegrepp kan man även ställa frågan om inte detta, könsens överenskommelse om jämställdhet, har uppnåtts på bekostnad av en etnisk differentiering av arbetskraften.

I Kyles analys är invandrare män medan kvinnor är svenska kvinnor trots att hon noterar att:

En del av den invandrade arbetskraften bestod visserligen av kvinnor. Men i vissa avseenden kännetecknades dessa kvinnor, även de gifta, av "egenskaper" som ändå gjorde dem eftersökta av arbetsgivarna: de utgjorde ett extra tillskott: de kunde, åtminstone i början, sättas in på bristområden: de kunde "tänkas" arbeta under förhållanden, ekonomiska och sociala (t ex dåligt ordnad barnomsorg), som de svenska kvinnorna inte lika lätt accepterade. I fortsättningen betraktas därför invandrarna, där inte annat markeras, som en homogen grupp, och när "invandrare" ställs mot "kvinnor", avses alltså med de senare "svenska" kvinnor, dvs kvinnor med svenskt medborgarskap" (Kyle 1979, s 200).

I Kyles problembeskrivning kan vi se att differentieringen mellan kvinnor av olika nationalitet fördjupas ytterligare. Skillnaderna mellan svenska kvinnor och invandrarkvinnor är inte bara givna eller "naturliga" utan uttalade och motiverade utifrån villkoren i arbetslivet. Detta är en kvalitativ förändring som betecknar, med Horgbys ord, en övergång från mentalitet till diskurs i främlingskapets sociala konstruktion:

Diskursen styr tänkandet genom att tillhandahålla regler för normen; för vad som accepteras och vad som inte accepteras (...) när oartikulerade tankar artikuleras och resultatet i handlingar eller handlingsrekommendationer, blir det en diskurs (Horgby 1996, s 40).

Vi kan därför i Kyles diskurs se hur olikheter mellan kvinnor etableras och hur invandrarkvinnors genusidentitet underordnas deras etniska tillhörighet. Diskursens betydelse för definitionen av sociala grupper och för skapandet av sociala identiteter betonas även av Fraser som menar att ojämlikheten mellan olika grupper upprätthålls däri:

Det handlar om makten att upprätta ett samhälles allmänna uppfattning eller "doxa", dvs den fond av självklara beskrivningar av den sociala verkligheten som normalt faller sig självt (Fraser 1992, s 51).

Ännu en gång är arbetsmarknaden och arbetslivet arenan där en kategorisering på basis av etniska skillnader spelas ut och etableras. Diskursen är även uttryck för en maktrelation som inte bara avspeglar olika (hierarkiska) arbetsvillkor utan också ger den ena gruppen möjlighet att definiera sig själv och "de andra".

Jag är rädd att Kyles perspektivval i denna fråga har varit stilbildande för efterföljande kvinno- och genushistoriskforskning. "Kvinnor" blev svenska kvinnor och "invandrare" blev antingen invandrar mannen eller ett könlöst kollektiv. Om man som Kyle bestämmer sig för att inte diskutera betydelsen av att en särskild grupp kvinnor arbetar under sämre villkor än övriga på grund av sin status som invandrare, väljer man samtidigt att förenkla bilden av de mekanismer och strukturer som formar kvinnors underordning. Även om den svenska kvinnohistoriska forskningen ägnat stort intresse åt att analysera arbetslivet som den arena där genusstrukturen formas och manifeste-

ras, är kunskapen om hur genus och invandrarskap skapar hierarkier i arbetslivet och på arbetsmarknaden därför begränsad.

Jämställdhetskontraktet, med den inbyggda målsättningen om kvinnors självklara rätt till egen försörjning och lönearbetet som norm gav, paradoxalt nog, grund till ytterligare differentiering mellan kvinnor. Trots hög förvärvsfrekvens, eller kanske just på grund av det, definieras invandrarkvinnor bort från kvinnokollektivet. Skilda yrkesområden, sämre arbetsförhållanden och det faktum att invandrarkvinnor inte ställde samma krav som svenska kvinnor när det gällde barnomsorg eller andra sociala förmåner väger naturligtvis tungt i en period då ett nytt genuskontrakt håller på att förhandlas fram.

Under 1970-talet ser vi att samtidigt som ett nytt kvinnoideal i överensstämmelse med jämställdhetskontraktet etableras, växer en bild av invandrarkvinnor fram som osjälvständiga, förtryckta och isolerade. Detta sker i ett sammanhang där invandringen, och flyktingströmmen, ger upphov till en omfattande och heterogen invandrarbefolkning. När lönearbetet blir normen för svenska kvinnor, knyts invandrarkvinnor till hemmet och familjen. Ett exempel på detta är jämställdhetskommitténs rapport om kvinnors arbete som konstaterade att:

Gemensamt för många invandrarkvinnor är att de uppfostrats och präglats av en mycket traditionell kvinnoroll. Detta ger dem ofta en underordnad och osjälvständig ställning i förhållande till männen. Kvinnorna har kommit på sina mäns villkor, i hopp om att de skall kunna ge sina barn en bättre framtid. Trots deras osjälvständighet i framför allt det som har med ansvar utanför familjen att göra, har de en mycket stark och viktig ställning inom familjen (SOU:1979:89, s 155).

Under en period av ökad etnisk mångfald ser vi att en dikotom syn på kvinnor etableras och fördjupas. Generaliseringar om

invandrarkvinnor har bidragit till att skapa avstånd mellan kvinnor samtidigt som man bekräftar uppfattningar om den egna förtärligheten.

Kulturkollisionen mellan invandrarkvinnans uppfostran och bakgrund och det svenska samhällets normer och värderingar kan sålunda göra det mycket svårt för henne att fungera som maka och mor (...) Invandrarkvinnan behöver hjälp som ger henne möjligheter att själv välja sin väg in i det svenska samhället (SOU: 1979: 89, s 156).

Denna överlägsna inställning hamnar dock i bryderier när jämställdhetskommittén finner högre grader av jämställdhet, definierad som egen försörjning, bland vissa invandrargrupper:

Av utredningen framgår t ex att finländska, jugoslaviska och grekiska kvinnor har medelinkomster som är högre än svenska kvinnors samt att dessa kvinnors medelinkomster motsvarar åtskilliga fler procent av männens inom respektive grupp än svenska kvinnors i förhållande till svenska män. Dessa omständigheter kunde tyda på att dessa medborgarskapsgrupper är mera "jämställda" än svenska kvinnor och män (Arbetsmarknadsdepartementet 1981, s 5).

Uppgifterna till trots, förblir både jämställdhetsbegreppet och invandrarstatusen oproblematiserade frågor för utredarna.

I övergångsskedet mellan två genuskontrakt och två olika sätt att definiera kvinnligheten kan vi se att invandrarkvinnor först kom att representera det "avvikande" för att senare identifieras med det gamla, förlegade och traditionella. En starkt bidragande orsak har säkerligen varit det faktum att invandrarkvinnor tog över de arbetsuppgifter som svenska kvinnor inte ville ha och koncentrerades till lågstatusyrken. Associationen till det förlegade och traditionella blev därmed självklar. Från ett historiskt perspektiv kan vi se att invandrarkvinnor har

gjorts till motbild och modellen för "den andra" i konstruktionen av en ny svensk kvinnoidentitet, en process som förutsätter stereotypisering av båda gruppernas egenskaper. Man kan i denna process se hur maktrelationer mellan kvinnor kommer till uttryck när den nya identiteten etableras genom att marginalisera och nedvärdera kvinnor med invandrarbakgrund.⁴ När invandrarkvinnor definieras utanför det svenska kvinnokollektivet blir invandrarstatus en osynlig underordningsmekanism inte minst vad gäller maktrelationer kvinnor emellan. Det är endast under dessa förutsättningar som konstruktionen av en homogen kvinnosyn och ett oproblematiserat systerskap är möjliga.

1990-talet: Utanförskapets gamla och nya ansikten

Vad vet vi om att vara kvinna och invandrare i dagens Sverige? På vilket sätt är situationen för invandrarkvinnor annorlunda än för t ex invandarmän eller svenska kvinnor? Det finns dessvärre få systematiska jämförelser mellan dessa gruppers ställning

4. Förhållandevis homogena levnadsförhållanden bland svenska kvinnor har säkerligen bidragit till att dölja den hegemoniska karaktären i den härskande kvinnobilden i Sverige. När det gäller osynliggörandet av invandrarkvinnorna ser jag paralleller till den process som Agneta Emanuelsson (1990) beskriver i "Pionjärer i vitt". Sjuksköterskornas kamp för högre yrkesstatus byggde till stor del på att marginalisera och osynliggöra andra yrkesgrupper inom vården. Denna bristande pluralism kritiserar också i LOs rapport "Rättvisa" som formulerar följande kritik "LO-kvinnorna har haft svårt att själva komma till tals. De har företrätts av män när det gäller klassfrågan och av välutbildade medelklasskvinnor när det handlar om könsfrågor. Sällan har de fått företräda sig själva utifrån både sitt klass- och könsperspektiv" LO (1996, s 233).

på arbetsmarknaden. En historisk analys försvåras också av bristande statistiskt underlag och jämförbara data över en längre tidsperiod. Det finns emellertid uppgifter som tyder på att invandrarkvinnors förvärvsarbete alltjämt skiljer sig både från invandarmäns och från svenska kvinnors på många väsentliga områden. Yrkesfördelning, arbetstider och arbetslöshet är några av de viktigaste. Andra arbetsmarknadsrelaterade skillnader avser fruktsamhet, hälsa och förtidspensionering. Jag ska kort presentera dessa uppgifter nedan.

Sedan 1970-talet har arbetslösheten bland invandrare ökat i relation till den infödda befolkningen. Utvecklingen är särskilt dramatisk för de som invandrade i slutet på 1980-talet. Ekberg och Gustavsson (1995) har analyserat sysselsättningsnivåer för invandrare som anlänt till Sverige under fyra olika perioder; före 1970, mellan 1980 och 1983, mellan 1984 och 1987 och efter 1988. Författarna finner stora skillnader i sysselsättning mellan dessa grupper och även mellan invandrare från nordiska, europeiska och utomeuropeiska länder. Vistelsetiden och ursprungsland har följaktligen betydelse för integrationen på arbetsmarknaden. Materialet tillåter även en analys av skillnaderna mellan kvinnor och män. Där kan man konstatera att invandrade kvinnor fram till 1992 har haft högre arbetslöshet än svenska kvinnor men lägre än invandrade män. Detta kan vara tecken på att kvinnor i större utsträckning än män har kunnat få fotfäste på arbetsmarknaden, eller att kvinnornas arbetsmarknad berörs av nedskärningar under en senare period. Det är svårt att avgöra om en sådan utveckling överensstämmer med arbetslöshetsmönster bland den svenska befolkningen. Däremot finns det anledning att uppmärksamma genus betydelse för invandrarnas möjligheter på arbetsmarknaden.

Det är inte bara nyanlända invandrare som möter problem. Även bland grupper som traditionellt haft ett högt arbetskraftsdeltagande ökar arbetslösheten. Det finns uppgifter som tyder på att nedskärningarna inom den offentliga sektorn och rationaliseringskraven under 1990-talet kan ha slagit särskilt hårt mot invandrare eftersom stora delar av personalen med invandrabakgrund endast hade tidsbegränsade anställningar. Det var främst dessa som blev arbetslösa när kontrakten löpte ut. Andra hade varit fast anställda bara under en kort period och drabbades därför av gällande turordningsregler.⁵ För denna grupp är den negativa inställningen mot invandrare och diskriminerande attityder från arbetsgivare ett stort hinder för att åter finna fast förankring på arbetsmarknaden.⁶

Ytterligare en viktig distinktion är den mellan de kvinnor som tillhör arbetskraften och de som av olika anledningar befinner sig utanför den. Bland de som tillhör

5. Vi saknar idag en helhetsbild av nedskärningarnas effekter på invandrarernas sysselsättning. Uppgifterna ovan baseras på en intervjuundersökning med personal vid Uppsala kommun under första halvåret 1996, se de los Reyes (1997a). Det finns även tecken på en negativ utveckling inom landstingen i och med att det har funnits en större andel invandrare bland "avgångarna" än bland nyanställningarna. Landstingsförbundet, SKAF, TCO-OF och SACO (1996).

6. Bland de intervjuade fanns det en så gott som total enighet om att det skulle bli mycket svårare att skaffa sig likvärdiga jobb idag. En del tvekar om de skulle kunna få jobb alls. Trots att de har utvecklat yrkesmässigt och har skaffat sig flera års yrkeserfarenhet, tror de flesta att dessa kvalifikationer väger lätt i jämförelse med nackdelen av att vara invandrare. Oavsett om detta stämmer med verkligheten, kan man konstatera att självuppfattningen som mindre attraktiv arbetskraft har internaliserats bland invandrare, de los Reyes (1997a) 31–32.

arbetskraften är arbetslösheten ett stort problem, cirka en av sex kvinnor födda utomlands och en tredjedel av kvinnorna födda utanför Europa är drabbade (SIV 1997). Att dessa kvinnor befinner sig i arbetskraften betyder att de faktiskt både kan och vill arbeta. Situationen är kvalitativt annorlunda för kvinnor som inte tillhör arbetskraften. Arbetskraftsdeltagandet bland invandrare är numera lägre än totalbefolkningens. Det finns även här stora skillnader mellan nationaliteter och mellan olika åldersgrupper men generellt gäller att unga kvinnor och de med rötter i länder utanför Europa tillhör de med lägst sysselsättningsgrad (AMS 1996, SIV 1997). Den låga sysselsättningsgraden brukar förklaras med "kulturell bakgrund" och "förlegade traditioner", men det finns uppgifter som pekar på att det även kan handla om strategier för social överlevnad. Bland vissa invandrargrupper, som till exempel iranier, är högskolestudier ett sätt att undgå den statusförlust som arbetslöshet eller ett lågt kvalificerat arbete innebär (Brune 1993). Arbetsmarknadsläget för invandrarkvinnorna är mycket komplext och omfattar flera dimensioner än de som kommer till uttryck i statistiken. En angelägen forskningsuppgift är därför att se vilka institutionella faktorer som döljer sig bakom våra vanligaste arbetsmarknadsindikatorer.

När det gäller yrkesfördelningen är utlandsfödda kvinnor, både naturaliserade och utländska medborgare, överrepresenterade inom servicearbete, gruv- och stenbrytning, tillverkningsarbete och maskinskötsel. Invandrade kvinnor återfinns i städning och vårdarbete i större utsträckning än både svenska kvinnor och invandarmän. Andelen egna företagare är dock ungefär lika stor inom bägge grupper (AKU 1995, specialbearbetning). Invandrarkvinnor förekommer oftare än svenska kvinnor i typiska

mansyrken, samtidigt som invandarmän är överrepresenterade inom yrkesområden där kvinnor dominerar (Wadensjö 1997b).

Att invandrarkvinnor återfinns inom särskilda yrkesområden, vilka eventuellt är kopplade till delarbetsmarknader, är en fråga som hittills väckt föga intresse bland forskarna och som därför ofta betraktats som en mer eller mindre given situation. Invandrarkvinnor har identifierats med vissa yrken som därmed har kommit att betraktas som självklara arbetsområden. Det är en attityd som sprids bl a av arbetsförmedlare, personalansvariga, studievägledare och syokonsulenter. Min egen forskning om invandrare inom tjänstemannayrken visar att kvinnor födda utanför Norden som söker sig till andra yrkesområden än de vanliga invandraryrkena, ofta bemöts med misstänksamhet och avoghet. Att kvinnor med akademiska studier hänvisas till okvalificerade jobb är mer regel än undantag (de los Reyes 1997a). Enligt uppgifter från SCB har högutbildade invandrarkvinnor större svårigheter att få ett arbete som motsvarar deras yrkeskvalifikationer än både svenska kvinnor och invandarmän (SCB 1991a). Yrkessegregeringen kan mätas med hjälp av ett olikhetsindex, som anger den andel i invandrargruppen som behöver byta yrke för att uppnå samma fördelning som i den svenska gruppen. Enligt dessa mått är olikheten störst bland kvinnor, i synnerhet mellan kvinnor födda i länder utanför Europa och svenskfödda kvinnor. I denna grupp skulle 29,2 procent behöva byta yrke för att få samma yrkesfördelning som svenska kvinnor. För män är motsvarande andel 21,7 procent (Ekberg & Gustavsson 1995).

Andra faktorer som påverkar positionen på arbetsmarknaden är ålder, fertilitet och arbetstider. Invandrare är generellt sett yngre än svenskar och därför finns det en

större andel kvinnor i fertil ålder. Men även om man tar bort effekterna av olikheterna i ålderssammansättning har kvinnor födda utomlands högre fertilitet än svenska kvinnor; 2,5 respektive 1,9 barn. Detta gäller i synnerhet för kvinnor under 25 år. Det finns dock stora variationer mellan kvinnor från olika länder. Turkiska kvinnor föder flest barn; 4,0, medan kvinnor födda i Grekland föder färre barn än svenska kvinnor, endast 1,5. Utlandsfödda kvinnor föder i regel barn tidigare än svenska kvinnor och många unga invandramammor lever ensamma med sina barn (SCB 1991b).

Invandrade kvinnor arbetar oftare heltid, skift och på obekvämt arbetstid än svenska kvinnor (SCB 1997, Britz 1994). Deltidsarbete, som är den vanligaste arbetsformen för svenska kvinnor, förekommer sällan bland invandrade kvinnor. Vi vet inte om detta är en medveten strategi, som oftast har varit fallet med tidigare arbetskraftsinvandrare, eller om det är påtvingat av omständigheterna. Det finns även uppgifter som pekar på att invandrade kvinnor förhindras att deltidsarbeta på grund av osäkra anställningsförhållanden. Man vågar inte gå ner i arbetstid av rädsla för att förlora jobbet eller bli betraktad som besvärlig (de los Reyes 1997a). Det statistiska materialet ger därför en osäker grund för slutsatser om huruvida invandrarstatusen i sig medför olika förutsättningar att kombinera hemarbete och förvärsarbete.

Tendensen för förslitningsskador och förtidspensionering bland kvinnor är oroande sedan några år tillbaka. Många jugoslaviska och grekiska kvinnor har efter år av intensivt förvärsarbete slagits ut från arbetsmarknaden. Hög sjuklighet har även drabbat andra invandrargrupper. Enligt en rapport från Socialstyrelsen (1995) kan dessa tendenser inte enbart förklaras med att invandrare är överrepresenterade i yrken med hög risk för

sjukdom och förtidspensionering. Även faktorer som kan relateras till livet som invandrare och upprottet från hemlandet måste beaktas. Stress, isolering, kommunikationssvårigheter och särbehandling har troligen en negativ inverkan på invandrades hälsa. Det ska heller inte glömmas att flyktingsituationen för många kvinnor, och även för män, innefattar traumatiska erfarenheter där både tortyr och sexualiserat våld ofta förekommit. Rapporten visar också att familjeförhållandena har stor betydelse för sjukfrånvaro och förtidspensionering. Medan de ogiftas hälsoproblem till stor del kan förklaras av arbetsituation och yrke, har migration och invandrarskap i sig större betydelse för gifta och sammanboende. De största skillnaderna i förtidspensionering finns mellan gifta invandrade kvinnor och gifta svenska kvinnor, men det finns också betydande skillnader mellan invandrarkvinnor och invandramän. Paradoxalt nog ger livet i en parrelation lägre sjuktal för både svenska kvinnor och invandramän. Det motsatta gäller för invandrade kvinnor och svenska män.

Utvecklingen under 1990-talet visar spår av både förändring och kontinuitet. Trots att invandringen har ökat i omfattning och mångfald visar statistiken att invandrarkvinnor alltjämt utgör en särskild grupp inom arbetskraften. Uppgifter om yrke, löner, arbetstider och sysselsättning indikerar att invandrarkvinnors plats längst ner i arbeshierarkin inte har ändrat karaktär sedan 1950-talet. Att invandrararnas yrkesfördelning tenderar att överskrida könsbarriärerna på arbetsmarknaden är ytterligare ett bestående drag. Bakom statistiken kan man även utläsa stor mångfald och komplexitet i kvinnors ställning på arbetsmarknaden. Även om arbetsintensiteten har minskat befinner sig de allra flesta kvinnor i arbetskraften. Koncentrationen till låglöneyrken vittnar

om bristande rörlighet och svårigheter till avancemang. Att välutbildade kvinnor har arbetsuppgifter under sin kompetens är ytterligare ett problem som ofta förbises på grund av fördomar och etablerade föreställningar. Vi ser samtidigt att möjligheterna att återfå ett arbete har försvårats under lågkonjunkturen och att en ökande andel kvinnor aldrig har kunnat få fotfäste på arbetsmarknaden. Denna komplexa problembild har dock i den officiella diskursen alltså kommit att reduceras till en fråga om kulturella särdrag och traditioner från hemlandet.

Under 1950- och 1960-talen hade invandrade kvinnor i allmänhet högre förvärvsintensitet än övriga kvinnor. Detta gällde även för oss mer främmande grupper som jugoslaver och greker (men inte turkar). För en del av de nya invandrargrupperna är förvärvsintensiteten bland kvinnor så låg att man kan misstänka att kvinnorna inte vill förvärsarbete (Ohlsson & Lundh 1994, s 64).

Från Statens Invandrarverk får vi följande upplysningar:

Tendensen är att antalet utländska medborgare utanför arbetskraften ökar (...) Orsakerna är flera. Många har nyligen kommit till Sverige. De har dåliga kunskaper i svenska och behöver utbilda sig. Många kvinnor är dessutom av tradition hemarbetande (SIV 1994, s 12).

Vidare kan vi läsa i Ekberg och Gustavsson:

Den låga sysselsättningsgraden kan vara kulturspecifikt betingad bland utomeuropeiska kvinnor. I hemländerna är det kanske inte så vanligt att kvinnorna är ute på arbetsmarknaden. Detta mönster tar man sannolikt med sig vid en utflyttning (1995, s 41).

Dessa påståenden, som utgör alltför snabba generaliseringar om en mycket heterogen grupp, skapar negativa bilder av invandrade

kvinnors vilja och förmåga att arbeta. Efter 50 års invandring och en omfattande invandrarforskning är det dags att prestera konkreta uppgifter, inte misstankar och sannolikhetsresonemang. Särskilt med tanke på att hänvisningar till odefinierade kulturella drag bidrar till att rättfärdiga en särställning, och i förlängningen, en särbehandling på arbetsmarknaden. Etablissemangets fallenhet att appellera till kulturen som förklaring till invandrade kvinnors "avvikelser" och den tämligen onyanserade bild som präglar beskrivningar av deras levnadsvillkor i Sverige har länge fått dominera det offentliga samtalet. Forskare med multietniska relationer som specialitet är däremot mycket kritiska till denna lättvindiga användning av kulturbegreppet. Ålund ser ett sådant synsätt som en "problemeideologi" som bidrar till att skapa en negativ självbild hos invandrade kvinnor (Ålund 1989). Wuokko Knocke menar att stereotypa föreställningar om invandrade kvinnor spelar en viktig roll för att legitimera en etnisk ordning och de diskriminerande attityder som följer därav (Knocke 1994).

Under 1990-talet har kulturen, *in abstractum*, blivit ett oproblematiserat instrument för att kategorisera och hålla isär svenskar och invandrare, inte minst för att urholka det omtalade systerskapet mellan kvinnor. Man kan göra liknelser med den process som gör manligt och kvinnligt till två skilda kategorier och därmed ger grund för en rangordning mellan könen. Enligt Hirdman (1993) är isärhållandet, dvs betoningen av skillnader mellan kvinnor och män och en separering av kvinnligt och manligt, en förutsättning för att hålla genushierarkierna vid liv. Principen kan även appliceras på hur man hanterar etniska relationer och på hur man skiljer mellan människor utifrån nationalitet och ursprung. När invandrarstatus

blir den viktigaste förklaringsgrunden för individernas ställning i samhället och i arbetslivet, kan man också rättfärdiga en hierarki där vissa grupper i egenskap av sin nationella tillhörighet hamnar i underläge. Det ligger nära till hands att än en gång jämföra med de argument som utifrån påstådda biologiska skillnader legitimerar kvinnors särställning i arbetslivet och på arbetsmarknaden.

Kvinna, arbetare och invandrare i efterkrigstidens Sverige

I artikeln har jag diskuterat invandrarkvinnornas ställning på den svenska arbetsmarknaden i ljuset av deras roll som arbetskraft och utifrån de uppfattningar och föreställningar som genom åren har gjort dem till en särskild kategori på arbetsmarknaden. Jag har också diskuterat hur och varför en problembild av invandrarkvinnor har vuxit fram och etablerats genom åren. Min utgångspunkt har varit att ett historiskt perspektiv är nödvändigt för att förstå denna process och även för att komma ifrån statiska och essentialistiska uppfattningar om invandrare. På basis av min analys kommer jag avslutningsvis att fokusera på de omständigheter som, enligt min mening, har bidragit till att ge invandrarkvinnor en särställning på arbetsmarknaden och i arbetslivet. Dessa omständigheter relaterar till kvalitativa förändringar på den svenska arbetsmarknaden under efterkrigstiden och särskilt till betydelsen av genus och etnicitet som strukturerande principer för arbetskraftens uppdelning.

Invandrarnas roll som komplementär arbetskraft ser jag som en viktig komponent i den framväxande etniska underordningen på arbetsmarknaden. Arbetskraftsinvandringen under efterkrigstiden var först och

främst motiverad av arbetsmarknadsskäl vilket gav föga utrymme för individuella hänsynstaganden. Invandrarna kom som en lösning på arbetskraftsbristen vilket för kvinnornas del innebar att acceptera de arbeten som majoritetsbefolkningen inte ville utföra. När svenska män valde att vidareutbilda sig och svenska kvinnor tog de nya jobb som skapades inom den offentliga sektorn, blev invandrarkvinnor och män hänvisade till de minst attraktiva jobben. Under 1950 och 60-talen koncentrerades de flesta invandrare till konjunkturkänsliga branscher och drabbades av rationaliseringar. Även om facket har drivit frågan om lika villkor för invandrare har skillnaderna mellan svenskfödda och utlandsfödda kvarstått och fördjupats. Invandrarnas primära roll som arbetskraft har också haft som följd att könsskillnaderna tonats ned. Det har varit vanligare bland invandrare än bland den svenska arbetskraften att överskrida könsvisa barriärer på arbetsmarknaden.

Den könssegregerade arbetsmarknaden är ytterligare en orsak till invandrarkvinnornas särställning, inte minst för att många av dessa kvinnor kom att sysselsättas i sk manskyrken och att de därmed arbetade under förhållanden som mest liknade mäns. Även om invandrarna av arbetsmarknadsskäl kunde uppfattas som könlösa, var de i praktiken sysselsatta inom yrken som redan bar en könsprägel. På en könssegregerad arbetsmarknad finns inget eller litet utrymme för könsneutralitet. Det är inte bara yrken eller arbetsuppgifter som definieras som manliga eller kvinnliga, utan även erfarenheter, kunnande, handlingar, attityder och värderingar. Jag antar att det är detta, den institutionaliserade könsarbetsdelningen inom och utanför arbetsmarknaden, som leder till att kvinnor som inte passar in i den etablerade normen för kvinnligt bete-

ende definieras som "icke-kvinnor", eller osynliggörs av den rådande normen. Toleransen mot "avvikelser" har inte varit hög i Sverige och normens tyngd har även riktats mot många svenska kvinnor som inte passat in i den etablerade bilden. Hirdman (1994) påpekar t ex att husmodersnormen var så stark under 1950-talet att gifta, förvärvsarbetande kvinnor kallades för "förvärvsarbetande husmodrar".

Jag kan även se ett samband mellan framväxten av ett nytt kvinnoideal i Sverige och schablonbilderna av invandrarkvinnor. Invandrarkvinnor kom som arbetskraft till en segregerad arbetsmarknad i ett övergångsskede, det vill säga under en period då gamla normer och ideal höll på att ersättas av nya. Jag har funnit Hirdmans begrepp "genuskontrakt" fruktbart för att få grepp om denna förändringsprocess, som på olika nivåer knyter samman två skilda, delvis motstridiga uppfattningar om kvinnlighet. I konstruktionen av den nya kvinnligheten har det inte funnits utrymme för kulturell mångfald, trots en växande och heterogen invandrarbefolkning i Sverige under denna period. Tvärtom, invandrarkvinnor har blivit definierade utanför det svenska kvinnokollektivet och har gjorts till motbild för det nya kvinnoidealet. Under 1970-talet och i samband med ökande svårigheter att komma in på arbetsmarknaden, kom invandrade kvinnor som grupp att representera den gamla kvinnobilden, "husmodern", den som svenska kvinnor ville ta avstånd från. Paradoxalt nog bygger jämställdhetskontraktet på en föreställning om kvinnligt och manligt som etniskt homogena kategorier och på ett outtalat accepterande av etnisk ojämlikhet.

Bortom kulturell essentialism och den ekonomiska tillväxtens metarationalitet ger analysen ovan en ny tolkning på invandrar-

kvinnors särställning i arbetslivet utifrån kvalitativa förändringar på arbetsmarknaden och uppkomsten av nya institutionella ramar för arbetskraftens uppdelning. Vi kan se arbetsmarknadens utveckling under efterkrigstiden som den arena där såväl en könsuppdelning som en etnisk differentiering av arbetskraften utspelats och institutionaliserats. Invandrarnas roll som komplementär arbetskraft, den könssegregerade arbetsmarknaden och framväxten av ett nytt kvinnoideal i Sverige är uttryck för en social praxis där både genus och etnicitet samverkar till att ge invandrade kvinnor en särställning i arbetslivet och på arbetsmarknaden. I skärningspunkten mellan genus och etnicitet, ger analysen av invandrarkvinnors arbete möjlighet till en djupare förståelse av de processer som har format dagens arbetsmarknad. Yrkesområden och arbetsuppgifter har inte bara definierats som kvinnliga eller manliga utan de har också präglats av faktorer som härrör från arbetskraftens nationalitet. Bilden av hur genus och invandrarstatus samverkar och bestämmer individernas position på arbetsmarknaden och i arbetslivet är inte entydigt. Det behövs mer forskning för att kunna förstå hur dessa två principer samverkar i olika arbetsmiljöer och vid konjunkturväxlingar.

En historisk analys av invandrarkvinnornas arbete avslöjar att dagens problembild har rötter tillbaka i tiden och till stor del grundar sig på olika villkor i arbetslivet. Bilden skapas inte bara i arbetslivet utan även i de föreställningar och värderingar som har förmedlats av forskare och myndigheter genom åren. Vi kan också konstatera att kvinnors särställning bekräftas och legitimeras av en retorik som på basis av kulturella eller etniska kriterier definierar dem som annorlunda och som en särskild kategori. Men i den mån bilden av invand-

rare som ”de andra” institutionaliseras, minskar också betydelsen av det sociala, kulturella och historiska arv som varje individ för med sig från sitt hemland. Från ett historiskt perspektiv är det viktigt att framhålla att invandrarstatusen, i likhet med andra sociala kategorier, är föränderlig och sällan manifesterar sig på ett entydigt och exklusivt sätt. Därför är skillnader mellan olika grupper inte givna och statiska utan skapas, legitimeras och upprätthålls i den historiska processen. Som Schierup (1994) har påpekat, handlar etnicitet inte bara om skillnader utan också om makt. Inte minst makt att definiera skillnader och att upprätthålla distinktioner. Det är kanske därför dags att ställa frågan om den officiella diskursen, mer än att beskriva invandrarkvinnors situation, avspeglar majoritetssamhällets syn och värderingar.

Litteraturförteckning

- AKU (1995) *Rättabeller för första halvåret 1995*.
- Allen, S & Macey, M (1994) ”Some issues of race, ethnicity and nationalism in the new Europe: Rethinking Sociological Paradigms”, i Brown, P & Crompton R (red) *Economic Restructuring and Social Exclusion*. UCL Press. London.
- AMS (1996) *Arbetsmarknaden för utomnordiska medborgare*. Ura 1996:2.
- Anthias, F (1993) ”Gendered Ethnicities in the British Labour Market” i Rudolph, H & Morokvasic, M, *Bridging States and Markets*. Sigma. Berlin.
- Arbetsmarknadsdepartementet (1981) *Invandrarkvinnor och jämställdhet. En studie om invandrarkvinnors situation i Sverige*. Ds A 1981:2. Liber förlag. Stockholm.
- Baron, A (1991) *Work Engendered. Toward a New History of American Labour*. Cornell University Press. New York.
- Britz, S (1994) ”Starka röster utan arena – invandrarkvinnornas osedda kompetens” i Schierup, C U & Paulsson S (red) (1994) *Arbetets etniska delning* Carlssons bokförlag. Stockholm.
- Brune, Y (1993) *Invandrare i svenskt arbetsliv*. Statens invandrarverk. Norrköping.
- Bromé, P & Bäcklund, A K (1998) *S-märkt. Företagets etniska vägval*. SNS Förlag, Stockholm.
- de los Reyes, P (1997a) *Invandrare och Tjänsteman. En studie om invandrantjänstemännens villkor i det svenska arbetslivet*. TCO. Stockholm.
- de los Reyes, P (1997b) ”Mujeres latinoamericanas a fines del siglo XX. En busca de un nuevo contrato de género?” i HAINA *Investigación Nórdica sobre mujeres en Latinoamérica*. Ibero-amerikanska institutet. Göteborg.
- Ekberg, J & Gustafsson, B (1995) *Invandrare på arbetsmarknaden*. SNS Förlag. Stockholm.
- Emanuelsson, A (1990) *Pionjärer i vitt*. FoU rapport 34, SHSTF: Stockholm.
- Fraser, N (1992) ”Nytan och skadan av fransk diskursteorier: Lacan och Kristeva” i *Häftan för kritiska studier 3/93*.
- Göransson, A (1991) ”Mening, makt och materialitet” i JÄMFO, *Könsrelationernas betydelse som vetenskaplig kategori*, Rapport 21, Stockholm.
- Hammar, T (1988) ”Mellan rasism och reglering. Invandringens politikens ideologi” i *Arbetarhistoria*. nr 46 Årg 12 2/1988.
- Hirdman, Y (1993) *Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning*, i Ericsson, C (red) *Genus i historisk forskning*.
- Hirdman, Y (1994) ”Kvinnorna i välfärdsstaten” i Thullberg, P & Östberg, K (red) *Den svenska modellen*. Studentlitteratur. Lund.
- Hobsbawm, E (1994) *Nationer och nationalism*. Ordfronts Förlag. Stockholm.
- Horgby, B (1996) *De där. Främlingsfientligheten och arbetarkultur i Norrköping 1890–1960*. Carlssons bokförlag. Stockholm.
- Jonung, C (1982) *Migrant Women in the Swedish Labour Market*. Commission for Immigrant Research. Stockholm.
- Jonung, C (1993) ”Yrkesssegregeringen på arbetsmarknaden” i *Kvinnors arbetsmarknad, 1990-talet – återtågets årtionde?* Arbetsmarknadsdepartementet, Ds 1993:8.
- Karlsson, L & Wikander, U (1985) *Kvinnor och könssegregering i svensk industri 1870–1950*. Uppsala Papers in Economic History. Research Report No 9. Uppsala.
- Knocke, W (1986) *Invandrade kvinnor i lönearbete och fack*. Arbetslivscentrum. Stockholm.
- Knocke, W (1991) *Invandrade kvinnor – Vad är ”problemet”?* i *Kvinnovetenskaplig tidskrift 3/1991*.
- Knocke, W (1993) ”De invandrade kvinnornas arbetsmarknad” i *Kvinnors arbetsmarknad, 1990-*

- talet – återtågets årtionde? Arbetsmarknadsdepartementet, Ds 1993:8.
- Knocke, W (1994) "Kön, etnicitet och teknisk utveckling" i Schierup, C U & Paulsson, S (red) (1994) *Arbetets etniska delning* Carlssons bokförlag, Stockholm.
- Kyle, G (1979) *Gästarbeterska i manssamhället. Studier om industriarbetande kvinnors villkor i Sverige*. Liber förlag, Lund.
- Landstingsförbundet, SKAF, TCO-OF och SACO (1996) *Våra mångkulturella landsting*.
- LO (1996) *Rättvisa. Rättvisetredningens rapport till LOs 23:e ordinarie kongress 7–12 september 1996*.
- Lundh, C (1995) "Invandrarna i den svenska modellen" i Kettunen, P & Rissanen, T (red) *Arbete och nordisk samhällsmodell, Papers on Labour History. IV Nordiska konferensen för historisk arbetslivsforskning*. Tammerfors.
- Lundh, C (1997) "Arbetslivets omvandling. Följden för invandrare" i *Arbetarhistoria* Nr 82, årg 21, 2/1997.
- Nelhans, J (1973) *Utlänningen på arbetsmarknaden*. Studentlitteratur, Lund.
- Ohlsson, R (1975) *Invandringen på arbetsmarknaden. En undersökning av invandrare i Malmö under perioden 1945–1967*, Studentlitteratur, Lund.
- Ohlsson, R & Lundh, C (1994) *Från arbetskraftsimport till flyktinginvandring*, SNS bokförlag, Stockholm.
- Olsson, L (1995) *På tröskeln till folkhemmet*. Förlaget Morgonrodnad, Malmö.
- Rudolf, H & Morokvasic, M (red) (1993) *Bridging States and Markets. International Migration in the Early 1990s*. Edition Sigma, Berlin.
- Ryberg, M (1950) "Utländsk arbetskraft i Sverige under de senaste 15 åren" i *Sociala meddelanden* 1950. Nr 10.
- SCB (1991a) *Tema invandrare. Levnadsförhållanden. Rapport 69*. Stockholm.
- SCB (1991b) *Välfärdsbulletinen* 3:1991. Stockholm.
- SCB (1997) *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975–1995*. Stockholm.
- Schierup, C U & Paulsson, S (red) (1994) *Arbetets etniska delning* Carlssons bokförlag, Stockholm.
- SIV (1994) *Statistik*. Statens Invandrarverk. Norrköping.
- SIV (1997) *Mångfald och ursprung. Rapport från ett multietnisk Sverige*. Statens Invandrarverk. Norrköping.
- Sociala Meddelanden (1945–1960) *Periodiska översikter*.
- Socialstyrelsen (1995) *Invandrarernas hälsa och sociala förhållanden*.
- Solomos, J & Wrench, J (red) (1993) *Racism and Migration in Western Europe*. Berg Publishers. Providence.
- SOS, *Befolkningsrörelser, 1945–1960*
- SOS, *Befolkningsförändringar, 1960–65*.
- SOU: 1974:29 *Att utvärdera arbetsmarknadspolitik*. Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU:1979:89 *Kvinnors arbete*. Arbetsmarknadsdepartementet.
- SOU: 1995:110 *Viljan att veta och viljan att förstå. Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning*. Utbildningsdepartementet.
- Tydén, M & Svanberg, I (1994) "I nationalismens bakvatten. Hur svensken blev svensk och invandraren främling", i Broberg, G, Wikander, U & Åmark, K (red) *Byta, bygga, bo*. Ordfronts förlag, Stockholm.
- Wadensjö, E (1973) *Immigration och samhällsekonomi*. Studentlitteratur, Lund.
- Wadensjö, E (1997a) "EU:s arbetsmarknadsstatistik" i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*. Årgång 3, nr 3, hösten 1997.
- Wadensjö, E (1997b) "Invandrarkvinnornas arbetsmarknad" i *Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden*, SOU 1997:137. Arbetsmarknadsdepartementet.
- Wallenstein, I & Balibar, E (1988) *Race, Nation Classe. Les identités ambiguës*. La Decouverte. Paris.
- Ålund, A (1985) *Skyddsmurar – Etnicitet och klass i invandrar-sammanhang*. Liber, Stockholm.
- Ålund, A (1989) "The Power of Definitions; Immigrant Women and Problem-Centered Ideologies" i *Migration*, nr 4:37–55, 1989.
- Ålund, A (1991) *Lilla Juga. Etnicitet, familj och kvinnliga nätverk i kulturbyrtingarnas tid*. Carlssons förlag, Stockholm.
- Ålund, A & Karlsson, L G (1996) "Svensk Kulturpluralism i omvandling" i *Vägar in i Sverige*. SOU 1996:55. Bilaga. Arbetsmarknadsdepartementet.